

GANDALLA, 'ret de malla, de teixit generalment fi, que es posaven en el cap moltes dones i homes per recollir-se els cabells', mot que en la forma castellana i portuguesa *gandaia* apareix amb el sentit de 'vida de bergants', però en aquestes llengües és un manlleu del català, probablement perquè els bandolers la usaven per anar més expedit per la brolla; l'origen és incert, potser derivat de l'oc. ant. i cat. ant. *gandir* 'fugir', 'refugiar-se', que és el que feien els bandolers quan s'amuntanyaven (del gòtic *WANDIAN* 'girar', 'tornar-se'n'). □ 1.ª doc.: 1356.

«Set *gandalles* grogues, de París», any 1363, i altres 13 testimonis en docs. d'entre aquesta data i el 1400, *InvLC*; «vestits, robes, ligars, calçers o altres arreaments --- vels, sàvenes, capells, *gandayes* e semblants arnesos ---», a. 1383, *La Mancebia en Valencia*, p. 39; «alguna dona no gos portar aur obrat en vels, polçeres, *gandanyles* o crespines, trescols, camises ---», document rossellonès de 1419 (on calia llegir *gadayles* amb tilde llarga com *gandayles* i no pas així recollit per Alart en l'*InvLC* (s. v. *polsera* i *trescol*), «qualsevol coses fetes de teleria, canamaçeria o de cotó, fora lo dit Principat --- com són camises, cossets, *gandalles* d'or, de seda, panyos, capells de dona e altres qualsevol arreu de dones e altres, de quines-vulla spècia sien», doc. Bna., 1481 (en l'ed. del *Consolat* per Moliné, p. 232); «*gandalla*: reticulum», Busa-N. 1507 (C.viii.5); *gandanya* en un doc. de 1499 (*AlcM*) amb propagació de la nasalitat.

La forma usual avui entorn de l'Ebre (que és una de les zones on l'ús d'aquesta peça s'ha mantingut en la indumentària popular) és *gandaia*: «la *gandaia* de les nostres iaies, en lloc de l'exòtica caputxeta», Vergés i Paulí (*Espurnes* v, 130); «hom veia bellíssimes pubilles amb *gandalla*, mitenes i faldilles amb farbalans», Bladé (*Benissanet*, 146, però ell mateix en carta de 1954 escrivia *gandaia*, explicant-m'ho com a «ret, peça de vestir de l'avior»); tort. «*gandaia*, espècie de còfia, feta de xarxa espessa de seda de colors, cast. *albanega*» (*BDC* III, 98); «*gandaia*: ret, còfia» a Penarroja de Tastavins, *BDC* IX, 71; «id.: ret de seda per a contindre la cabellera» maestr., GaGirona, *Voc.*, 379. A les Garrotxes de Conflent pronuncien *gondàlès* per a la bella flor dels prats que a Cerdanya anomenen *satalies* —narcissos silvestres—, alta tija amb una flor gentil i blanquíssima en el cap (Sança, 1959), per la mateixa metàfora que en fa dir *la belle de nuit* en francès, comparant-la a una blanca donzella que se'n va a dormir amb els cabells recollits per un ret. Els corresponals de l'IEC ho definiren com una espècie de còfia a Reus, com una barretina de punt clar de seda usada pels homes, a Alcarràs etc. (Griera, *Tresor*) *DAG*. i *AlcM* n'apleguen encara moltes altres cites en docs. des de 1356.

Des del català va passar al cast. *gandaya*, a penes documentat com a nom del ret [*DACEsp.* 1817], i poc més en el d'«ociosidad y bribonería» [*DAut.*], amb què va usar-lo el 1646 l'autor del *Estebanillo González, mozo de muchos amos*. I al portuguès *gandaia* «vida ociosa de birbantes» (Moraes) i «acto de procu-

rar no lixo quaesquer objectos de algum valor» (MLWagner, *VKR* x, 15), amb els derivats *gandaieiro* 'drapaire' i *andar á gandaia* o *gandaiair* 'gandulejar', aquest ja en Filinto (1734-1819); ast. *garanday* «gentualla» (Vigón).

Aquesta accepció translàtica, en canvi, amb prou feines va prosperar en català (on massa sabíem la gran tragèdia que hi havia en el fons de la mala vida dels bandolers), tanmateix el *DAG*. diu que a la Vall de Camprodon *gandalla* vol dir «atolondrado, alborotado» (a Setcases). I a Mallorca és viu *córrer la gandaina* (modificat segons *galindaina*, *garambaina*, *tiritaina* i semblants mots afectius) amb el sentit de 'viure desvagat' (*DAG*., *AlcM*, ex. en el *Tresor* de Griera), 'córrer d'ací d'allà' (freqüent en l'estil d'AMAlcover, fins i tot sense mal sentit: *BDC* VI, 114, 253), *passetja sa gandaina* «corretear, callejear», «madrugar mucho para ir a pasear», «hacer una vida holgazana y vagabunda» (i fins *gandaina* 'espècie de còfia').

És sabut que hom representa l'antic bandoler de la terra amb lligadura o cofadura de ret (així en el nostre teatre: el Fadri de Saud i els altres; Fr. Soler, Ll. Fontova, E. Vendrell etc.), precaució útil en els qui han de maldar molt per la brolla; i no és estrany que això es difongués cap a Castella i Portugal, vista la influent impressió que féu el nostre bandolerisme en els clàssics de la literatura veïna: recordem les comèdies de Tirso de Molina, Lope de Vega, Vélez de Guevara, sobre el *Catalán Scrrallonga*, el Roc Guinard del *Quixot*, les relacions dels repressors castellans (Zamora; l'anònim de l'AORBB; etc.), i no oblidem que també *bandoler* va passar al cast. *bandolero*, des del català per aquesta època. No hi ha dificultat en el canvi de *-alla* en *-aia*, puix que aquesta pronunciació, pròpia dels grups *-cl-* i *-lj-*, tot i vulgar, va ser sempre corrent en el NE. del Princ., que és on tingué més intensitat el bandolerisme, i per tant és natural que es vagi propagar, en el nom del ret, des d'allà fins al doc. val. de 1383, als parlars entorn de l'Ebre, i fins a Portugal; però no en els altres docs. antics ni en la pron. del Conflent, del CpTarr. etc.

Però volem saber l'etimologia última.¹ Schuchardt, *ZRPb.* xxviii, 136n., que no coneixia l'antiguitat i significat primitiu del mot català, suposava que *gandaia* tenia el mateix origen que *GANDUL*, o sigui l'àrab *gandūr* 'presumit', 'paràsit, home de mal viure' (acceptat *REW*, 3671 i *AlcM*); cuitem a reconèixer que aquest pot ser l'origen del val. *córrer la gandola* (MGadea, *Vocab.*), puix que *ūr* sona amb vocal ultraoberta en àrab i són tan corrents els casos de *r > l* en els arabismes, i cf. el cast. *andola* DCEC (ANDORRA);² però és clar que *gandalla* no pot ser «un mot del mateix radical» com s'ha dit, puix que la *-r-* és part integrant i indispensable d'aqueixa arrel aràbiga, i no pas una terminació amovible. Tampoc és possible de parlar d'un canvi de «sufix» en romànic, car no separant l'acc. 'mal viure' de *gandalla* 'ret', es dona el cas que el mot *gandul* és molt recent en català.³

Com que *gandalhà* (*-aii* TdF) «errer çà et là, vagabonder», *gandalbo* i *gandalhàs* «coureuse, dévergou-